

- ції громадської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам. – К. : Основи, 2001. – 302 с.
6. Патнем Р. Д. Боулінг на самоті: занепад соціального капіталу Америки [Електронний ресурс] / Р. Д. Патнем. – Режим доступу : http://www.edportal.org.ua/KURS_PolitProc/library/Putnam.pdf.
7. Putnam R. The Prosperous Community – Social Capital and Public Life / R. Putnam // *American Prospect*. – 1993. – № 13. – P. 35–42.
8. Fuller S. Knowledge Management Foundations / S. Fuller. – Butterworth-Heinemann : Newton, MA, 2002.
9. Knorringa P. Social Capital for Industrial Development : Operationalizing the Concept / P. Knorringa, van I. Staveren. – Vienna : United Nations Industrial Development Organization, 2006. – 124 p.
10. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
11. Фукуяма Ф. Великий крах: людська природа і відновлення соціального порядку / Ф. Фукуяма. – Львів : Кальварія, 2005. – 380 с.
12. Porter M. Location, competition and economic development; local clusters in a global economy // *Economic development quarterly*. – 2000. – Vol. 14. – № 1. – P. 15–34.
13. Cooke P. The associational economy; firms, regions, and innovation / P. Cooke, K. Morgan. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 247 p.
14. Granovetter M. S. Economic Action and Social Structure : The Problem of Embeddedness / M. S. Granovetter // *American Journal of Sociology*. – 1985. – November. – Vol. 91. – P. 481–510.
15. Granovetter M. S. Getting a Job: A Study of Contacts and Careers / M. S. Granovetter. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1974.
16. DiMaggio P. J. The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields / P. J. DiMaggio, W. W. Powell // *American Sociological Review*. – 1983. – 48 (2). – P. 147–160.
17. Von Hippel E. Sources of Innovation / von E. Hippel. – N.Y. : Oxford University Press, 1988.
18. Schrader S. Informal Technology Transfer between Firms: Cooperation Through Information Trading / S. Schrader // *Research Policy*. – 1992. – № 20. – P. 153–170.

УДК 330.342.24

АКТУАЛІЗАЦІЯ НОВИХ ЯКОСТЕЙ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

Н. Л. Савицька, кандидат економічних наук

Наразі спостерігається радикальна переоцінка накопичених знань у суспільствознавстві, зокрема в економічній теорії. Такий переломний момент обумовлений фундаментальними змінами, що відбулися в планетарному масштабі під впливом інформаційної революції, та визначається вченими як початок доби формування нового типу суспільства. Людство ввійшло у XXI ст. у стані цивілізаційної трансформації у напрямі формування суспільства, обрії якого лише замарили на горизонті, тому наука ще не визначилась із термінологією майбутнього укладу життя,

його називають «постіндустріальним», «постекономічним», «інформаційним», «наносупільством», «мережним», «знанцевим» тощо, проте однозначно зрозумілою є лише еволюційна приреченість індустріального шляху розвитку.

Роль і місце людини у господарстві та економіці (як його особливої форми) завжди викликали науковий інтерес. У сучасних постіндустріальних суспільствах саме в розвитку особистості бачиться основа нескінченного прогресу та бурхливого господарського зростання. Особливої ролі набуває досліджен-

ня вузлових, кардинальних проблем теорії, адекватного віддзеркалення в ній насущних проблем сучасного буття, а головне, всебічне вивчення в якісно новому змісті ролі та значущості людини в господарському розвитку, адекватному економіці знань, яка утверджується.

Економічна наука накопичила значний масив публікацій, у яких обґрунтовується місце і роль людини у системі господарювання, оскільки положення людини в економіці в значній мірі визначає рівень гуманістичного, економічного, соціального розвитку суспільства. У переосмисленні значення в суспільному розвитку людської складової визначну роль мали дослідження В. Автономова, Г. Беккера, Д. Белла, А. Гальчинського, В. Гейця, Г. Задорожного, В. Іноземцева, П. Козловські, Ю. Осипова, А. Печчеї, А. Суббето, О. Тоффлера, А. Чухна, Т. Шардена, А. Шастітко, Т. Шульца та інших філософів, економістів, суспільствознавців. Проте динамічність змін зовнішнього середовища та вимоги сучасного господарського розвитку ставлять нові завдання перед економічною наукою.

В умовах становлення економіки знань зростає роль людського чинника господарського розвитку, що вимагає теоретичного обґрунтування ролі та місця людини в новій економічній системі. Метою статті є окреслення основних рис людини як суб'єкта нової економіки – економіки знань, що в подальшому стане підґрунтям розробки концепції цілісної людини-господарючої.

Підбивши підсумок більшості існуючих трактувань суспільства, що формується, можна виділити такі його змістовні ознаки: основним чинником створення благ виступають людські знання, використовувані у виробництві завдяки перетворенню науки у реальну продуктивну силу; виробничий процес має інноваційний характер, його техніко-технологічним базисом стають автоматизовані системи, наукоємні та інформаційноємні технології, що проникають в усі сфери суспільного життя; економічне відтворення набуває глобального характеру; матеріалізована в живій та неживій природі інформація, а також ідеальна інформація у формі людських знань, творчості стає най-

важливішим предметом діяльності людини; домінантою суспільного розвитку визнається людський потенціал, а матеріально-речовий – виступає лише його умовою; відбувається радикальний зсув акцентів у соціальній структурі суспільства, де феномен власності на матеріальні засоби виробництва втрачає свою критеріальну фундаментальність і заміщується інтелектуальною власністю; домінуючим видом капіталу, на основі якого забезпечується не тільки духовне, а й матеріальне багатство, стає нематеріальний капітал, сконцентрований у знаннях, культурі, здібностях, здоров'ї людини, означений у науковій літературі термінами: людський, інтелектуальний, соціальний капітал; в організаційному дизайні економічних структур переважають мережні структури.

Аналіз наведених ознак дозволяє віддати перевагу трактуванню нового суспільства як суспільства знань, у якому інформація та знання стають не лише основним фактором виробництва, а й системоутворюючою ознакою цього суспільства, змінюючи характер, закономірності та властивості господарського розвитку. Разом з тим, інформатизація не є конституючою ознакою сучасної економіки, вона скоріше виступає необхідною умовою матеріального виробництва. Вихідною клітинкою стає людина як суб'єкт економіки та суспільства. Органічна будова капіталу, запропонована К. Марксом як індикатор економічного прогресу, втрачає своє значення, архітектурою суспільства знань стає людина цілісна, в якій концентрується біо-, соціо-, духовна субстанція [1, с. 6–9].

У центрі суспільства знань знаходиться розвиток людини як ядра конгітивізації господарської діяльності, тобто зростає роль не лише знань, науки, інтелектуальної власності, а й культури і суспільної свідомості. «У сучасному світі поряд з тенденціями розгортання глобалізації ... досить чітко проявляється і тенденція до конгітивізації... Процес конгітивізації, з одного боку, є відображенням корінних змін у структурі людської діяльності; з іншого – він сам сприяє таким змінам через актуалізацію інтелектуалізації як складової людської діяльності...» [2, с. 75]. Сутність ін-

телектуалізації економіки полягає не лише у перетворенні науки на продуктивну силу, а й у соціогуманізації господарської діяльності, тобто у свідомому та цілеспрямованому забезпеченні такої її якості, коли людський розвиток дійсно набуває визначального впливу на суспільне виробництво, в якому відбувається творча матеріалізація високого рівня загальної й економічної культури людини.

Загальновідомо, що знання не можуть самовідтворюватись і генеруватись без участі людини, тому творча праця особистості фактично є основою всього ланцюга суспільного виробництва, отже, має перманентно відтворюватись. У монографії [3] автори наголошують не лише на новій ролі знань у суспільному виробництві, а й у пізнавальній діяльності науки. «Якщо раніше наука досліджувала виробничі відносини переважно в рамках матеріального індустріального виробництва, то тепер поле її аналізу зміщується усе більше у бік нематеріального, духовного виробництва, де панують духовні, інтелектуальні, знаннєві відносини, тобто у сферу розумової праці, що стає визначальним у розвитку суспільного виробництва» [3, с. 44]. Зміна змісту праці із репродуктивної, характерної для індустріальної, ресурснозалежної економіки, на творчу працю, що домінує у знаннєвій економіці, – основна тенденція нових соціальних відносин, які безпосередньо визначають роль і місце людини у новій економіці.

Саме людина виступає рушійною силою розвитку суспільного виробництва за рахунок накопичення і використання продуктивних сил і знань, проте така діяльність завжди спрямована всередину суб'єкта, передбачає зміну, перетворення внутрішнього світу людини. При цьому матеріальний прогрес, зрозуміло залишається необхідною умовою формування нового господарського порядку, проте новою сутнісною умовою є зміна ціннісних орієнтирів людини. Формується ситуація, в якій головним прагненням особистості стає розвиток і вдосконалення її внутрішнього потенціалу. Залежно від ступеня розвиненості суспільства, його цивілізованості, роль і місце людини у суспільному виробництві змінювалась. Так, у доіндустріальному суспільстві людина – це

тяглова сила, знаряддя праці; в індустріальному – суб'єктивний фактор виробництва; у знаннєвому суспільстві, що формується, – рушійна сила, кінцева мета розвитку суспільства. «Економічна теорія та практика переконливо довели... , що чим вищий рівень розвитку людської особистості, тим потужніший є потенціал економічного зростання і, навпаки, чим вищий рівень економічного розвитку суспільства, тим більше можливостей для прогресивного та всебічного розвитку людини» [4, с. 119].

Будучи творцем науково-технічного прогресу, людина в той же час знаходиться під усебічним його впливом, так А. Суббето, виділяє «пакет цивілізаційних революцій», які змінили буття людини, коли темпи оновлення знань, технологій, «речового світу», екологічної ситуації, соціально-економічних відносин настільки прискорились, що призвели до морального старіння знань і професіоналізму за 4–5 років, до необхідності переходу людини до нового способу життя на основі безперервної освіти та підтримки високої інтелектуальної готовності до самонавчання, професійної перекваліфікації, високої професійної мобільності [5]. Тобто сучасне виробництво вимагає не лише багатогранної фахової підготовки, а й можливість переміни праці, яка протягом життя одного покоління працівників може змінюватися кілька разів. На цій основі ґрунтується концепція навчання впродовж усього життя, застосовувана у національних системах освіти, спрямована на постійну освіту та самоосвіту людини як фахівця.

Троїста природа людини як продукту біологічної еволюції, соціально-історичного розвитку та духовної істоти [1, с. 6] обумовлює складність абстрактного представлення в економічній теорії ролі та місця людини у господарському розвитку. Динаміка розвитку людини, протягом усього періоду її еволюції перш за все визначається біологічними законами природи, які програмують біологічний «код» існування та поведінку людських істот. Соціальне середовище, яке виникає як результат об'єднання людей у групи, соціуми з метою мінімізації ризиків, спричинених непередбачуваністю та малопізнаністю природного навколишнього середовища, еволю-

ціонує від стадно-сімейного далі національно-державного та глобально організованого устрою. Крім «біологічного коду», існує «соціальний код», що визначає поведінку людини. Надбіологічний або соціальний код програмується культурою, в результаті чого формується свідомість людини, раціональність її поведінки тощо. Саме культура є регулюючою програмною установкою людської життєдіяльності, яка забезпечує відтворення певного типу суспільства. Знання, ідеї, інститути (традиції, звички, норми, правила), вироблені різними галузями культури – наукою, освітою, матеріальним чи духовним виробництвом, релігією, укорінюються в ментально-інституціональній підсистемі функціонування суспільства та через неї виконують регулюючу функцію всіх видів діяльності, поведінки та спілкування людей.

В умовах господарського розвитку, адекватного новій економіці, особливого значення набувають якісні характеристики не лише людини-працівника (такі як компетентність, тобто знання, навички, досвід, кваліфікація; здатність до неперервної освіти, самоосвіти; інтелект; інновативність; креативність), але й людини-особистості – це порядність, чесність, відповідальність, комунікабельність, довіра, колективізм, здатність до співробітництва тощо. Формування вказаних рис людини як суб'єкта соціально-економічних відносин здійснюється у царині таких взаємопов'язаних сфер суспільного відтворення [6, с. 12–13]: гентильно-екологічного, де відбувається біологічне відтворення життя людини у природному середовищі, матеріального, тобто економічного відтворення, що забезпечує виробництво засобів до життя та соціально-духовного – виробництво соціалізованої (свідомої) людини через суспільні інститути права, сім'ї, освіти, науки та культури.

Людина перестає виступати лише в ролі «обслуговуючого» економічне зростання чинника. Її діяльність набуває творчого характеру та не обмежується рамками лише матеріального виробництва. «Результатом творчої діяльності є не лише створення предметного світу культури..., але й саморозвиток людини в процесі творчої діяльності» [7, с. 40]. Всепроникненість культурних феноменів, так

званих універсальї культури, які формують ціннісне поле діяльності людини, відображається перш за все на економічній поведінці людини. Розвиток людини-особистості та людини-працівника знаходяться у нерозривному зв'язку із визначеною культурою та цивілізацією. Процеси модернізації суспільства й економіки безпосередньо пов'язані із трансформацією соціальних і культурних традицій і призводять до становлення нової мотивації та системи переваг, що виявляється у пріоритеті неекономічних інтересів над утилітарними, коли оціночним мірилом суспільної ієрархії стає рівень інтелектуального розвитку. Таким чином, у мотиваційній системі починають домінувати потреби в постійному підвищенні рівня освіти і накопичених нових знань. Це означає включення у відтворювальний процес безпосереднього створення та відновлення на постійній основі творчої особистості, що значно розширює розуміння результатів виробництва та трансформує класичні фази відтворення. Відповідно до позиції А. Гальчинського та інших, основною характеристикою сучасного виробництва є формування «виробництва самого себе» [8, 9]. Це й є новий вид виробництва – нове ядро суспільного відтворення, специфічність якого полягає у суб'єктивності продукту виробництва – творчої особистості як члена суспільства інтелектуальних, креативних, здорових і щасливих індивідів.

Штучність і глобальність конструйованого людиною світу, в якому вона протистоїть, підкорює та безповоротно змінює не лише природу, а й власну духовну сутність, розширює проблемне поле теоретичних досліджень. Наразі економіка як сфера діяльності людини включає в себе не лише матеріальне виробництво засобів виробництва та предметів споживання, а й нематеріальне виробництво духовних благ (освіта, наука, релігія), естетичних благ (індустрія розваг) і навіть виробництво «самого себе». Соціалізація, гуманізація та екологізація як необхідні умови розвитку сучасної господарської системи можуть відбутися лише за умови формування ноосферної парадигми, теоретичною основою якої має стати не політекономія матеріально-речового багатства, а

політекономія людини, зі створенням адекватної моделі людини-творця як синтезу людини моральної та людини знаючої. Саме людина виступає центральною ланкою господарського розвитку, тому в економіці знань основним джерело нагромадження стають здібності людини, її здоров'я, інтелект, духовність, творча праця, соціальні зв'язки. Створюється основа формування нової, індивідуально-суспільної системи інтересів, у результаті суспільне багатство набуває духовної форми своєї реалізації.

Сучасне господарство перетворюється для людини із джерела виробництва засобів існування (речових або грошових) у сферу її самореалізації. Господарський розвиток набуває яскраво вираженої соціальної форми, яка характеризується перетіканням економічного начала у вигляді умов виробництва, праці, структури потреб і благ у соціальне – спосіб життя, соціальну структуру потреб, соціальні умови виробництва і праці. У ньому визначного значення набувають такі якості людини, як свобода особистості, творча праця та дозвілля, довголіття та міцне здоров'я, високий рівень освіти й культури. Результатом господарювання є розвиток потенціалу людини, самовдосконалення її особистості, а проміжним – створення комфортних умов для такого розвитку, тобто високий рівень матеріального та духовного виробництва, гармонізація природної, техніко-економічної та культурно-інституціональної сфер життєдіяльності суспільства. Пріоритетом відтворювального процесу стає розвиток інтелектуальних здібностей та забезпечення комфортних умов такого розвитку; актуалізація професійної диференціації, яка замінює класову диференціацію – атрибут соціальної філософії індустріалізму; у новій економіці основна соціальна суперечність полягає у конфлікті між некомпетентністю і професіоналізмом, між неосвіченістю та освіченістю. Соціальний аспект економічно-гуманного господарювання полягає у становленні і розвитку таких людських взаємодій, які розвивають обмін-спілкування, співпрацю і співтворчість при вирішенні господарських завдань. Інтелектуальна, творча праця є продуктивною, а відчуження праці долається не скороченням її часу, а зміною її внутрішнього

змісту, перетворенням праці на «творчій політ», коли саме у діяльності проявляється самореалізація особистості.

Виходячи із указаних тенденцій господарського розвитку, адекватного економіці знань, що формується, перед економічною теорією постає завдання включення в орбіту аналізу людини у всій повноті її іпостасей (біо-, соціо-духовної істоти) та розробки нової методології пізнання господарства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Задорожний Г. В. Трансперсональная психология, духовный мир человека и социальная экономия как новая парадигма экономической науки / Г. В. Задорожний. – Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2009. – 39 с.
2. Задорожний Г. В. Людська діяльність: зміст і трансформація структури у сучасному господарському розвитку : монографія / Г. В. Задорожний, І. В. Колупаєва. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – 158 с.
3. Задорожний Г. В. Інтелектуальне підприємство у економіці знань : монографія / Г. В. Задорожний, О. В. Хомин. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – 171 с.
4. Національна економіка : навч. посіб. / [В. В. Білоцерківець, О. О. Завгородня, В. К. Лебедева та ін.] ; за заг. ред. В. М. Тарасевича. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
5. Суббето А. Государственная политика качества высшего образования: концепция, механизмы, перспективы [Электронный ресурс] / А. Суббето. – Режим доступа : <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0012/001a/00120196.htm>
6. Шмелев В. Переменный фактор в системе воспроизводства человеческой жизни / В. Шмелев // Методологическое обеспечение современных философских проблем : сб. науч. тр. – Иркутск : ИУ, 2006. – Вып. 5. – 252 с.
7. Экономика знаний и инноваций: перспективы России / под ред. А. В. Бузгалина. – М. : Экономический ф-т МГУ, ТЕИС, 2007. – 364 с.
8. Тоффлер Э. Революционное богатство / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер. – М. : АСТ: АСТ Москва: ПРОФИЗДАТ, 2008. – 569 с.
9. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи : монографія / А. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006. – 310 с.